

ชุดธรรมะ ๙ ตา

- ๓ -

อนัตตต

ไม่ใช่ไม่มีอะไร มีอะไร แต่ไม่ใช่ตัวตน

พุทธทาสภิกขุ

ชุดธรรมะ ๙ ตา

-๓-

อนัตตตา

พุทธทาสภิกขุ

ISBN 978-616-93803-4-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๖๔

จำนวน ๒,๕๐๐ เล่ม

การบรรยาย อบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ปี ๒๕๐๔

วันที่แสดง ๕ มกราคม ๒๕๐๔

รหัส 9255040105060

ถอดเสียง จิรดา บวรธรรมจักร

บรรณาธิการ นันทวัฒน์ ศุภวราพงษ์

พิสูจน์อักษร กลุ่มงานจดหมายเหตุ

กราฟฟิก Art and Soul

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด โทร. ๐ ๒๕๐๑ ๙๔๐๑

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดย มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

สวนวชิรเบญจทัศ (สวนรถไฟ) ถนนนิตยมรรคไฟสาย ๒

แขวงจตุจักร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

สมทบหนังสือ

โทร. ๐ ๒๙๓๖ ๒๘๐๐ ต่อ ๕๑๐๑

cds@bia.or.th

ไลน์ไอดี @codhammaspace

อบรมทบทวน กับ มรค่านหนึ่งร้อย

ที่ใครจะรู้ว่า ต่อจากนี้เอง ใครจะแบกเล่มหนังสือ ออกดู จะเห็นว่า วัลย์สอบอ่อนง คือ กระดาษที่ใช้พิมพ์ กับความรู้ หรือคุณธรรมที่ดี ที่วัลย์ไม่หนังสือเล่มนี้. มรค่านหนึ่งร้อย ย่อมเหมาะสมกับ การหาความรู้ ด้วยภาคตามตัว มร พร้อมทั้ง มรทบทวนกระดาษ และ ~~เรื่อง~~ ^{งาน} ในมรค่านหนึ่งร้อยนี้ อยู่ทุกที่.

ส่วน มร อบรมทบทวน ย่อมไม่เปลี่ยนเช่นกัน ความรู้ นั้นให้ไปว่า ที่เดียว, ส่วน ^{และดีประเสริฐ} กระดาษ หรือ บทเรียน นี้ วัลย์ ความรู้ นั้น มัก ต้อง ขอคืน เช่นเดียวกับ บทเรียน ที่ วัลย์ ให้ไว้ แยกไปถวายพระที่วัด. ขอคืน เพราะ วัลย์ ต้อง วัลย์ไปถวาย อีกหลายครั้ง! จนกระทั่งถึงดังที่วัด.

งานอบรมทบทวน มักถูกแทนที่เป็นการค่านหนึ่งร้อยไป. ขอจบพิจารณา ดู ด้วยดี ทั้งสองฝ่าย, จะได้เห็นใจ กันดี, และร่วมร้อยกันดี.

สารบัญ

หลักคำสอนเรื่องอนัตตาคือหัวใจของพุทธศาสนาที่ไม่ซ้ำใคร	๗
อนัตตาไม่ใช่ไม่มีอะไร มีอะไร แต่ไม่ใช่ตัวตน	๑๓
ในอริยสัจ ๔ ไม่มีข้อไหนเลยที่กล่าวเป็นบุคคล	๑๗
พระไตรลักษณ์คือลักษณะทั่วไปของปวงสังขารที่มีในโลก	๒๕
สุญญตาเป็นคำที่รวมความหมายของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา	๓๑
ขณะที่จิตว่าง จะทำอะไรก็ได้ดีที่สุด	๓๓
ความว่างแท้จึงพบได้เมื่อเอามายาออกไปอีกทีหนึ่ง	๓๗
ความเห็นผิดเกี่ยวกับอนัตตา	๓๙
ทั้งความวุ่นและความว่างก็เป็นอนัตตา	๔๓
ปัญญา สติ สัมปชัญญะ กับการปฏิบัติในเรื่องอนัตตา	๔๗
ปฏิบัติสิ่งต่างๆ ด้วยจิตว่าง มีความรู้อนัตตาเป็นพื้นฐาน	
จะไม่มีทุกข์เลย	๕๓

“สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดถือว่าตัวตน”

หลักคำสอนเรื่องอนัตตา คือหัวใจของพุทธศาสนาที่ไม่ซ้ำใคร

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งที่ ๖ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงเรื่อง อนัตตา; ในฐานะที่หลักอนัตตานี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา และยังเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากที่สุดของพุทธศาสนาด้วย. ที่ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา นั้นหมายความว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีอธิบายแต่ในพุทธศาสนา ไม่เหมือนใคร คือ ไม่เหมือนศาสนาอื่น. คำสอนนอกนั้นพอจะกล่าวได้ว่า เหมือนกับในศาสนาอื่นไม่ศาสนาใดก็ศาสนาหนึ่ง คือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ในศาสนาที่เป็นเครือเดียวกันในประเทศอินเดีย กับ พุทธศาสนา เช่น ศาสนาไชนะ (Jain) หรือแม้แต่ศาสนาพราหมณ์ ประเภทที่เกี่ยวข้องกับพระเวท หรือ เวทานตะ บางอย่างก็มีตรงอยู่กับ พุทธศาสนาอยู่มาก แล้วคำสอนในชั้นศีลธรรมทั่วไป ก็ตรงกันแทบ

ทุกศาสนา; เพราะฉะนั้น เราจึงถือว่า หลักคำสอนเรื่องอนัตตานั้น เป็นหัวใจ หรือเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาที่ไม่ซ้ำใคร; จนอาจ จะกล่าวได้อีกทางหนึ่งว่า ถ้าไม่มีหลักเรื่องอนัตตาแล้ว พุทธศาสนา ก็ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในโลก; เพราะว่าคำสอนนอกนั้นมันก็คล้ายๆ กัน.

โดยเหตุที่หลักเรื่องอนัตตา ยังไม่มีสอนอยู่ในโลก พุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นและสอนความจริงข้อนี้ และเป็นเหตุให้มีหลักการ พันทุข์ ตามแบบของพุทธศาสนาโดยเฉพาะไม่ซ้ำใคร. เพราะฉะนั้น จึงถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา. และที่ว่า เป็นเรื่องเข้าใจยาก ที่สุดในบรรดาเรื่องทั้งหลายของพุทธศาสนา ก็หมายความว่า มันได้ กล่าวถึงสิ่งซึ่งผิดจากความรู้สึกตามธรรมดาสามัญของคนเรา. ตาม สัจญาตญาณของสัตว์ทั้งหลายที่รู้สึกได้เอง ก็จะรู้สึกไปในทางมีตัวตน ของตน ตัวกูหรือของกู หรือที่เรียกกันว่า อหังการ มมังการ ทั้งนี้ นั้นเลย: ที่นี้เมื่อมาบอกว่าไม่มี สิ่งเหล่านั้นไม่มี ตัวตนไม่มี ของตนไม่มี อย่างนี้ มันก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากที่สุดสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ถึงแม้ ผู้ที่กำลังศึกษาในพุทธศาสนาอยู่ในปัจจุบันนี้ ที่เป็นพุทธบริษัทแท้ๆ ก็ยังเข้าใจไม่ได้ หรือเข้าใจเขวไป เป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาทกันก็มี ไม่สำเร็จประโยชน์ในการที่จะดับทุกข์ก็มี เพราะเหตุที่ไปกล่าวถึง สิ่งตรงกันข้ามกับความรู้สึกของสามัญสัตว์ทั่วไป คือข้อที่ว่า ไม่มีตัว ตน หรือไม่ใช่ตัวตน.

ที่นี้ทางที่ดี ท่านทั้งหลายควรจะได้ทบทวนถึงคำบรรยายที่
แล้วมาว่า ในครั้งแรกเราได้วินิจฉัยกันในข้อที่ว่า "ทำไมเราจึงต้อง
รับการอบรมธรรมะหรือศาสนา;" ข้อนี้ก็เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่จำเป็น
สำหรับมนุษย์ ที่มีปัญหาทางจิตใจอยู่อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่สามารถ
จะแก้ไขได้ตามลำพังตนเอง. ปัญหาทางจิตใจส่วนใหญ่อีกเกี่ยวกับ
ความกลัวต่อสิ่งซึ่งเข้าใจไม่ได้ ถ้าจะมองเห็นในข้อนี้ให้ดีๆ ว่ามนุษย์
เรามีอาหารกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีอะไรครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แต่ยังไม่
ประสบความสำเร็จในทางใจ เพราะยังมีปัญหาทางใจซึ่งแก้ไข
ไม่ได้ด้วยสิ่งเหล่านั้น แม้ว่าเรื่องต่างๆ จะแก้ไขลุกล่วงไปได้ แต่เรื่อง
ที่ยากที่สุดมันแก้ไขไม่ได้. ในความกลัว กลัวสิ่งที่ไม่เห็นตัว กลัว
เทวดา กลัวท่านองนั้นไม่ยาก แก้ไขไปได้ด้วยศาสนานิกายที่เป็นพิธี
รีตรอง; แต่ว่าความกลัวที่เกิดมาจากมองเห็นโทษทุกข์ที่เกิดขึ้นใน
ทางใจ เป็นความเร่าร้อน หม่นหมอง แต่ละเอียดเกินกว่าที่จะมอง
เห็นได้ว่าเป็นเพราะอะไร เป็นความทุกข์ที่ละเอียดอย่างนี้ ซึ่งที่แท้ก็
เป็นความบีบคั้นของกิเลสชนิดที่ละเอียด. เมื่อมองเห็นความทุกข์
หรือรู้สึกต่อความทุกข์ประเภทนี้แล้ว ความจำเป็นทางศาสนา ความ
จำเป็นที่จะต้องมีความศรัทธาเกิดขึ้น แล้วก็มีการค้นพบละเอียดลงไป
ทุกที จนกระทั่งพบเรื่องที่จะละเอียด เช่นเรื่อง อนัตตา นี่เป็นต้น การ
ค้นพบที่สูงที่สุด ก็คือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มันเหมือนกับ
การค้นพบทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ หรืออะไรท่านองนั้นด้วยเหมือนกัน.

แต่ว่าธรรมะนี้ ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ มันก็ต้องเป็นวิทยาศาสตร์ในทางนามธรรม คือมองไม่เห็นตัว แต่การค้นพบก็โดยอาศัยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน คือต้องไปตามหลักของเหตุผล และการพิสูจน์ทดลองก็ทำได้แต่โดยทางจิตใจ ที่ปรากฏแก่จิตใจโดยตรง ไม่อาจจะใช้วัตถุที่เห็นด้วยตาเป็นเครื่องทดลองได้ แต่ถึงกระนั้นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็ยังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของการค้นคว้า และค้นพบตามทางของวิทยาศาสตร์ สมเหตุสมผลตามหลักวิชาแบบเดียวกันกับวิทยาศาสตร์. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า การตรัสรู้ นั้นเป็นการค้นพบความจริง เป็นไปในทางนามธรรมหรือเป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายนามธรรม และได้ค้นพบวิชาที่จะดับความทุกข์ให้สิ้นเชิงในทางจิต ทางใจ. นี้เรียกว่า ได้พบหัวใจของสิ่งที่เราเรียกว่า พุทธศาสนา ขึ้นแล้วในโลก เมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว และใจความส่วนใหญ่ที่เป็นหลักก็คือ: เกี่ยวกับการรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมันต้องมีเหตุ มันอาศัยเหตุ เป็นไปตามเหตุที่เรียกว่า เหตุ หรือ ปัจจัย ก็ตาม และว่าไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวมันเองในตัวมันเองได้โดยเด็ดขาด แต่ละสิ่งๆ ต้องอิงอาศัยสิ่งอื่น เป็นเหตุเป็นปัจจัยสนับสนุนกัน ทายอยกันไปเรื่อย. นี้เค้าเงื่อนของอนัตตา เหมือนอย่างที่ได้กล่าวแล้วในครั้งที่ ๓ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ว่า ธรรมชาติที่อาศัยกันเกิดขึ้นๆ ทายอยกันไปตามลำดับ ถ้ามองเห็นโดยความเป็นปฏิจจสมุปบาท. อย่างนี้ ก็เป็นการมองเห็นอนัตตา,

เริ่มการเห็นตตาเป็นแนวไปทีเดียว.

ทีนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องกรรม เรื่องการเกิดใหม่ เรื่องสังสารวัฏฏ์ นั้นก็มีไข่อะไรอื่น นอกไปจากการกล่าวถึง การที่ธรรมชาติอาศัยกัน เกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นแล้วเวียนไปเป็นวงๆ ตามกฎเกณฑ์ที่ตายตัวของมันเอง. ส่วนหนึ่งถูกบัญญัติว่า เป็นเหตุ, ส่วนหนึ่งถูกบัญญัติว่า เป็นผล, เช่น กิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมก็เป็นเหตุให้เกิดวิบาก วิบากก็หล่อเลี้ยงกิเลส รวมเรียกว่า วัฏฏะ. ถ้าหลายๆ วงเรียกว่า สังสารวัฏฏ์ นี้ก็ไม่ใช่อะไรอื่น ก็เพื่อแสดงความเป็นอนัตตาดูด้วยเหมือนกัน. ท่านลองย้อนระลึกไปถึงคำอธิบายที่แล้วมาจะพบว่า มันไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนของมันเองโดยแท้จริงที่เด็ดขาด ตายตัวลงไปได้ มีแต่กระแสแห่งการปรุงแต่งไหลเวียนเป็นลำดับๆ ไป เปรียบเทียบเหมือนอย่างว่า ถ้าเราเอาเทียนมาเรียงดับให้ติดกัน หรือว่า เราเอาไม้ขีดไฟมาเรียงเป็นดับให้ติดกัน แล้วก็จุดเข้าที่ต้นแถว มันก็ลุกขึ้นมาที่ด้านหนึ่ง หัวของไม้ขีดไฟหัวหนึ่ง แล้วมันก็จุดอันอื่นให้ลุกขึ้นไปตามลำดับ แล้วมันก็ดับตามหลังกันไปเป็นลำดับๆ อย่างนี้ อาการอย่างนี้คืออาการของปฏิจัสุมุบาท หรืออาการที่คาบเกี่ยวกันไปเรื่อย. แต่เราก็มองเห็นคล้ายๆ กับว่า มันเป็นของเที่ยง เพราะเรามองเห็นว่าไฟนั้นลุกอยู่เรื่อย แต่ที่แท้อันหนึ่งดับไป อันหนึ่งเกิดขึ้น, อันหนึ่งดับไป อันหนึ่งเกิดขึ้น แต่โดยเหตุที่มันเนื่องกันและติดๆ กัน เราเลยเห็นเป็นไฟที่ถาวรไป นี้เรียกว่าเป็นความหลง หรือเป็นอวิชชา;

ทำให้สำนึกรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาได้ เราไม่เคยรู้สึกถึงความคิด
ของเราในใจที่กำลังคิดอยู่นี้ เป็นเพียงอาการเหมือนกับหัวไม้ขีดไฟ
ที่เอามาเรียงติดๆ กัน แล้วจุดให้ลามไปด้วยการลุกแล้วดับ ลุกแล้ว
ดับ ตามกันไปอย่างนั้น. ถ้ามองเห็นว่า การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป,
เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, ของจิตมนุษย์ที่เกิดต่อ
เนื่องกันเป็นสาย แล้วเป็นเรื่องเป็นราวไปได้นั้น มีอาการอย่างนี้แล้ว
ก็เรียกว่า เริ่มเห็นสิ่งที่เป็นอนัตตา หรือความจริงขึ้นมาได้.

ฉะนั้น สิ่งใดที่เราเข้าใจผิด หลงผิด สิ่งนั้นเราเรียกว่า มายา
ไม่ใช่ของจริง; แต่สิ่งที่เป็นมายาเหล่านั้น ก็ถูกบัญญัติชื่อเสียงเรียง
นามต่างๆ กัน ในฐานะเป็นร่างกาย เป็นจิตใจ รวมกันเป็นกลุ่มเข้า
แล้วก็เรียกว่า ร่างกายของนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. แล้ว
ก็ยึดมั่นร่างกายเหล่านั้นว่า เป็นคนนั้น เป็นคนนี้ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่ง
ทั้งหมดนี้เรียกว่า มายา.

ส่วนของจริงนั้นไม่มีอะไร มีแต่ภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลง
ไม่มีหยุด ซึ่งเรียกว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; มีคำ อนัตตา อยู่เป็น
คำสุดท้าย ซึ่งเราจะได้กล่าวกันในวันนี้.

อนัตตาไม่ใช่ไม่มีอะไร มีอะไร แต่ไม่ใช่ตัวตน

คำว่า อนิจจัง และ ทุกขัง นั้นไม่มีความสำคัญอะไรนัก ไปสำคัญอยู่คำสุดท้ายคือคำว่า อนัตตา และพึงทราบว่าเป็นเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง นั้น ไม่ใช่เรื่องที่เห็นได้ยาก และยังไม่จัดเป็นเรื่องหัวใจของ พุทธศาสนา ดังนั้นจึงเหลืออยู่แต่เรื่องอนัตตา หรือว่าคำว่า อนัตตา คำเดียวเท่านั้นที่จัดเป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเข้าใจยากที่สุดของ พุทธศาสนา พอบอกว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน**อย่างนี้ คนถึง กันไปหมด นี่ถ้าเผอิญพูดผิดว่า ไม่มีอะไรเลย เป็นไม่มีอะไรเลย คน ก็เข้าใจผิดถึงกับหวาดกลัวในข้อที่ไม่มีอะไรเลย; ที่จริงคำว่าอนัตตา นั้น มันไม่ใช่ไม่มีอะไรเลย มันมีอะไรเหมือนกันอย่างที่เรารู้สึกอยู่นี้ แต่ ว่าทุกสิ่งที่มีอยู่นั้นไม่ใช่ตัวตน; หมายความว่า ร่างกายก็ไม่ใช่ตัวตน จิตใจก็ไม่ใช่ตัวตน, คือร่างกายมันเป็นของมันเอง, จิตใจมันก็เป็น

อย่างนั้นเอง มันเกิดขึ้นสืบต่อเนื่องกันไปตามเรื่องตามราวของร่างกาย
ของจิตใจ ของความรู้สึกลึกคืดนึก ของความดิ้นรนขวนขวายในการ
กระทำต่าง ๆ; แต่ทั้งหมดนั้นให้ถือว่า เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงที่ไหล
ไปเรื่อย ไปได้เองในตัวมันเอง ซึ่งคำสมัยใหม่เค้าเรียกอาการเหล่านี้ว่า
Perpetual Fluke คือฟลุคเรื่อย เป็นไปได้เองในตัวมันเอง เหมาะสม
ที่จะเป็นอย่างนั้นเรื่อย ๆ เหมือนกับที่มาเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นต้นไม้
เป็นภูเขาอะไรต่าง ๆ ดังที่เราเห็นอยู่ ไม่มีอะไรออกไปจากการไหล
เรื่อยของสิ่งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ในรูปที่ต่าง ๆ กัน. สิ่งใด
ไม่เหมาะสมที่จะเหลืออยู่ก็ดับหายไป ไม่ปรากฏ. สิ่งใดฟลุคไหลมา
ในทางที่เหมาะสม ที่จะเป็นอย่างนี้ ก็เหลืออยู่จนเราเห็นอยู่ในทุกวันนี้ว่า
ในโลกนี้มีอะไรบ้าง มีสัตว์ มีต้นไม้ มีภูเขา มีมนุษย์ แล้วก็ไหลเรื่อย
ขึ้นมาในลักษณะที่เราเรียกกันว่า วิวัฒนาการ จนเป็นมนุษย์ที่มีความ
เฉลียวฉลาด สามารถทำอะไรได้อย่างที่เราเห็นในปัจจุบันว่า ทำจรวด
ออกไปนอกบรรยากาศของโลกได้อย่างนี้เป็นต้น. คนที่ไม่เข้าใจใน
เรื่องนี้ก็จะคิดว่า นี่ต้องเป็นเรื่องของตัวตนที่เก่งกาจสามารถจึงจะ
มีความคิดสูงอย่างนี้ได้ แต่ตามที่แท้จริงหรือตามธรรมะนั้น ความ
คิดที่วิเศษอย่างนี้ หรือเพียงขนาดนี้ ก็ยังเป็นเรื่องไหลเรื่อยของ
ธรรมชาติที่ได้รับการแวดล้อม ประจุแต่ง เหมาะสมเท่านั้นเอง ยังเป็น
คำคำเดียวกันกับที่เรียกว่า *Perpetual Fluke* นี้เรื่อยไป. มันฟลุค
ไปถูกทาง มันก็เกิดความคิดใหม่ได้เรื่อย ไม่จำเป็นต้องมีตัวตนของ

มนุษย์ ของเทวดา หรือของอะไรทำนองนั้น; นี่เป็นใจความสำคัญใน
ข้อแรกที่เราจะต้องเข้าใจไว้เป็นแนว แล้วเราจะได้เข้าใจพุทธศาสนา
ได้ถูกต้อง จนสามารถอธิบายให้ชาวต่างประเทศฟังได้. นี่อาตมา
ขออย่าว่าเรื่องที่เข้าใจได้ยากและอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้โดยยาก
ก็คือเรื่อง อนัตตา นี้.

ความทุกข์นั้นมีอยู่ แต่ตัวผู้ทุกข์หาไม่มี
เหตุให้เกิดทุกข์มีอยู่ แต่ผู้ที่บันดาลให้เกิดทุกข์นั้นหาไม่มี
ความดับทุกข์มีอยู่ แต่ผู้ดับทุกข์หรือผู้ได้รับความดับทุกข์นั้นหาไม่มี
การเดินทางก็เดินไปเสร็จแล้ว แต่ผู้เดินหาไม่มี

ในอริยสัจ ๔ ไม่มีข้อไหนเลย ที่กล่าวเป็นบุคคล

ในตอนที่แล้วมาได้กล่าวถึงเรื่อง อริยสัจจ์ ๔ เป็นหลักคำสอนในพุทธศาสนา คือ: เรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับสนิทของทุกข์ และทางให้ถึงความดับสนิทของทุกข์. เป็นเรื่องหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความดับทุกข์. แต่ท่านต้องสังเกตให้ดี ๆ ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้กล่าวถึงแต่เรื่องทุกข์ เรื่องความดับทุกข์; เรื่องทุกข์หรือความดับทุกข์ หรือว่า ขยายออกไปก็เป็นเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์คู่หนึ่ง; ความดับทุกข์กับวิธีการดับทุกข์ข้อหนึ่ง, ท่านกล่าวถึง ๔ ข้อ แต่ไม่มีข้อไหนพูดถึงบุคคลเลย ไม่ได้กล่าวเป็นบุคคลเลย ไม่ได้กล่าวเป็นบุคคลลาธิฐานว่า ผู้ทุกข์หรือผู้ก่อเหตุให้เกิดทุกข์ หรือผู้ที่ดับทุกข์ได้ หรือผู้ที่เดินทางไปจนถึงความดับทุกข์ได้อย่างนี้ไม่มี. ตามหลักนี้เราถือว่า มันมีแต่ธรรมะ หรือธรรมชาติ

ตามธรรมชาติ; คำว่า ธรรมะ กับคำว่า ธรรมชาติ นั้นเหมือนกัน ดังที่
ได้กล่าวแล้วแต่แรก: มันมีแต่ธรรมชาติแห่งความทุกข์ ธรรมชาติ
ที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, ธรรมชาติที่เป็นความดับสนิทของความทุกข์,
แล้วธรรมชาติที่จะเป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์นั้นได้ เพราะฉะนั้นจึง
เกิดมีประโยคเป็นคำพูดชนิดที่ท่านทั้งหลายที่ได้ฟังที่แรกอาจจะงง คือ
มีพระบาลีที่มีใจความว่า: “ความทุกข์นั้นมีอยู่ แต่ตัวผู้ทุกข์หาไม่มี;”
นี่ฟังดูให้ดี ๆ เหตุให้เกิดทุกข์มันก็มีอยู่จริง ๆ แต่ตัวผู้ที่ก่อให้เกิดทุกข์
นั้นหาไม่มี; ความดับทุกข์ก็ได้มีแล้ว แต่ผู้ที่ดับทุกข์หรือได้รับความ
ดับทุกข์นั้นหาไม่มี. การเดินทาง คือการปฏิบัติไปตามมรรคมืองค์ ๘
ที่เรียกว่าการเดินทางก็ได้เดินเสร็จแล้ว แต่ตัวผู้เดินนั้นหาไม่มี. ถ้า
จำข้อความเหล่านี้ไว้ได้ มันก็กินลิ้มได้มากทีเดียว คือว่า ความทุกข์
มีอยู่ได้ โดยทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องมีตัวใครเป็นทุกข์ ตัวผู้หนึ่งผู้นี้เป็นทุกข์ นี้
หมายความว่า ในร่างกาย จิตใจ กลุ่มนั้นมันมีความรู้สึกเป็นทุกข์ได้
แต่ตัวสิ่งที่มีรู้สึกเป็นทุกข์นั้นหาใช่ตัว ไข่คนไข่สัตว์บุคคลโดยแท้จริงไม่
เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติด้วยอำนาจสิ่งแวดล้อม
ปรุงแต่ง สิ่งที่เราเรียกว่าจิตว่าใจนี้ มันรู้สึกขึ้นมาอย่างนั้นได้เองไม่ต้อง
มีตัวตน. นี่มันละเอียดจนถึงกับว่า เราคนใดก็ตามที่กำลังรู้สึกเป็น
ทุกข์อยู่นี้ ให้รู้สึกว่าที่เป็นทุกข์อยู่นั้นเป็นเพียงความรู้สึกของใจ ที่ได้
รับการแวดล้อมอย่างนั้น เข้ามาจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย ก็ตาม แล้วเมื่อเกิดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ชนิดนั้นขึ้นมาได้

เอง ในตัวมันเอง ไม่ต้องมีตัวอึดตา ตัววิญญาณ ตัวเจตมฤต หรือตัว
อะไรที่เข้าใจมงายกันไปเองว่าเป็นตัวตนที่แท้จริง เป็นตัวศักดิ์สิทธิ์
กายสิทธิ์ เข้าๆ ออกๆ อยู่กับร่างกายนี้เป็นต้น; ความคิดอย่างนั้น
ความรู้อย่างนั้น ความเข้าใจหรือความเชื่ออย่างนั้น ไม่ใช่พุทธศาสนา
เป็นเรื่องนอกพุทธศาสนา ท่านจัดว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ.

ในพุทธศาสนานี้ต้องการจะให้รู้ชัดเข้าใจเห็นแจ้งลงไปว่า
แม้แต่เพียงกายกับใจล้วนๆ นี้ ที่มันยังไม่ได้รับการศึกษอบรมเพียง
พอนี้ มันจะรู้สึกเกิดความรู้สึกได้ต่างๆ กระทั่งความรู้สึกที่เป็นทุกข์
ได้ในตัวมัน ทั้งๆ ที่ไม่ต้องมีอึดตา; เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่ามันเป็น
ทุกข์ได้ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา, ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตามันเป็นทุกข์ได้; คือ
ว่า แล้วแต่ที่ท่านจะแยกร่างกายนี้ออกเป็นอะไร ที่แรกก็แยกออก
เป็นกายกับใจ กายก็เป็นอนัตตา ใจก็เป็นอนัตตา มันอาศัยการเกิด
ความรู้สึกนั้นนี้ได้ มันก็เป็นทุกข์ได้ ทั้งๆ ที่มันเป็นอนัตตา. ยิ่งไป
แยกให้เป็นธาตุออกไปว่า กายคือธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม
อะไรอย่างนี้ แล้วก็ใจคือวิญญาณธาตุ แม้จะเป็นธาตุอย่างนี้ก็ยิ่งเป็น
อนัตตา; แต่แล้วธาตุที่เป็นอนัตตาเหล่านั้น เมื่อจับกลุ่มกันเข้าได้แล้ว
ทำหน้าที่ของมันได้แล้ว คือมันมีหน้าที่อย่างไร มันทำหน้าที่ของมัน
ได้แล้ว มันเกิดอาการที่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้ ในกลุ่มที่เรียกว่ากลุ่ม คือ
ว่า ร่างกาย จิตใจ กลุ่มนั้นมีความรู้สึกเป็นทุกข์ขึ้นมาได้ โดยไม่ต้อง
มีตัวตน.

ที่นี้มาถึงเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แกกิลเลสตันหา ข้อนี้ก็ได้แก่ความรู้สึกทางจิตใจที่เป็นไปในทางผิด เพราะไม่มีธรรมชาติที่เป็นฝ่ายวิชาหรือปัญญาเข้าไปเจือ. มันมีความรู้ผิด เข้าใจผิด เห็นผิดจึงอยาก จึงดิ้นรน ทะเยอทะยานและเป็นทุกข์ได้ในตัวมันเองอีกเหมือนกัน ไม่ต้องมีตัวผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นตัวการก่อให้เกิดทุกข์, เพราะฉะนั้นตามที่ได้พูดว่า เทวดา พระเสาร์ พระอาทิตย์ พระอังคาร อะไรก็สุดแท้ เข้าสิงเข้าแทรก แล้วเป็นเหตุบันดาลให้เกิดทุกข์ ก็ตาม, หรือว่า ภูตผีปีศาจ สัตว์กายสิทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์ อะไรวกไหนเข้ามาดลบันดาลให้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็ตาม, นี่การกล่าวอย่างนี้ผิดจากหลักของพุทธศาสนา จะไปถูกตามเรื่องของศาสนาไหน ลัทธิไหน ก็สุดแท้ แต่ว่าถ้ากล่าวตามหลักของพุทธศาสนาแล้ว ผิดโดยสิ้นเชิง. มูลเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือกิเลส ตัณหา ที่จิตใจได้ปรุงขึ้นมาจากสิ่งแวดล้อมโดยถูกเรื่องถูกราวของมัน ในทางที่จะเป็นกิเลส ตัณหา และเป็นทุกข์; ไม่ใช่มีตัวตนอีกตัวตนหนึ่งมาเป็นมูลเหตุของความทุกข์ เป็นตัวการของความทุกข์ เป็นผู้บันดาลให้เกิดความทุกข์ ดังที่ได้กล่าวแต่วันก่อนว่า; ถ้ามีพระเป็นเจ้าในพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นตัวบันดาลให้ทุกข์ให้สุขแล้ว เราก็ต้องขี้ระนุไปยังสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะหรือธรรมชาติ ในส่วนที่เป็นเหตุ ไม่ใช่ตัวบุคคลที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา; ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ ธรรมะ ธรรมะ ในความหมายอันหนึ่งโดยเฉพาะคือ ความหมายในฐานะที่เป็นเหตุ นั่นแหละ คือพระเป็นเจ้า ที่จะบันดาล

สิ่งต่างๆ ให้เป็นไป โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ก็เป็นผู้
บันดาลให้เกิดความทุกข์ แต่ไม่ใช่คน ไม่ใช่มนุษย์ ไม่ใช่เทวดา นี้
จึงกล่าวว่า เหตุให้เกิดทุกข์มีอยู่ แต่ผู้ที่บันดาลให้เกิดทุกข์นั้นหาไม่มี.

ถัดไปอีกเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ ที่ว่า ความดับทุกข์มีอยู่ แต่ผู้ดับ
ทุกข์หรือผู้ได้รับความดับทุกข์นั้น หาไม่มี ก็เหมือนกัน เช่นเดียวกับ
คู่ที่แล้วมา. ความดับทุกข์นี้หมายถึงแต่เพียงการดับไปของกิเลส
ตัณหาในใจนั่นเอง แล้วใจก็ไม่รู้สึกเป็นทุกข์. อาการที่กิเลสตัณหา
ดับไปนั่นเอง เราเรียกว่า ความดับทุกข์หรือความดับไปแห่งทุกข์; ไม่
ต้องมีผู้ใด หรือมนุษย์ หรือเทวดาที่เหนมาทำให้ มันเป็นไปได้ในตัว
มันเอง ในลักษณะที่เหมาะสม กล่าวคือ เมื่อเจริญจิตใจนี้ได้รับการ
ศึกษา ได้รับการอบรม แวดล้อมเข้ามา มันก็มีความรู้ชนิดที่จะหยุด
กิเลสตัณหา หยุดทางเกิดขึ้นแห่งกิเลสตัณหาเสีย สิ่งนี้เป็นไปได้เอง
ตามความรู้ที่เกิดขึ้นเอง ตามธรรมชาติ. ที่เห็นได้ง่ายๆ ในทางวัตถุ
ต้นๆ เช่นว่า เด็กเล็กๆ เกิดขึ้นมาไม่รู้จักไฟ เห็นว่าสวยดี เอามือไป
คลำเข้าที่ไฟ แล้วมันก็ไหม้มือ อะไرسอนแกว่า ก็ธรรมชาติมันแหละ
สอนแกว่า ครูบาอาจารย์ก็สอนไม่ได้อย่างนั้น ไปบอกว่าไฟร้อนนี้ไม่ยก
เชื้อ ยังอยากจะไปจับ เพราะดูมันสวยดี แต่ไปจับเข้าแล้ว ใครสอน
ธรรมชาติสอน ความร้อนนั้นแหละสอน มันก็เกิดความรู้ เป็นวิชา
ขึ้นมาได้เอง ไฟนี้ร้อน จับเข้าไม่ได้.

ที่นี้ในทางนามธรรมที่ลึกไปกว่านั้น หมายความว่า เมื่อเราเกิด

ความโลภขึ้นมา เกิดความโกรธ ความหลงขึ้นมา มันก็เร่าร้อน ก็ขีด ขยาดไปที่ละน้อยๆ จนพบวิธีจะไม่ทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ขึ้นมา; นี้เรียกว่าเป็นความฉลาด เป็นวิชา เป็นปัญญา เป็นแสงสว่าง เกิดขึ้นในใจ. สามารถดับทางมา ตัดการเกิดของกิเลส ตัณหาเหล่านั้นได้ แล้วกิเลสตัณหาดับไปเมื่อไร ความทุกข์ก็ดับไปเมื่อนั้น; เพราะฉะนั้นจึงว่า ความดับทุกข์มีอยู่ แต่ตัวผู้ดับทุกข์หรือผู้รับ ความดับทุกข์นั้นหาไม่มี.

ที่นี้มาถึงอริยสังข์ข้อสุดท้ายที่ว่า การเดินทางก็เดินไปเสร็จแล้ว แต่ผู้เดินหาไม่มี นี้ก็หมายความว่า คือได้มีการปฏิบัติตามหลักคำสอน เรื่อง อริยมรรคมีองค์ ๘ เสร็จสิ้นไปแล้ว กิเลสถูกตัดทำลายไปแล้ว ความทุกข์สิ้นไปแล้ว เรียกว่าการเดินทางเสร็จแล้ว แต่ตัวมนุษย์หรือ เทวดาหรืออะไรก็ตาม ผู้เดินที่เป็นตัวตน เป็นอัตตาหาไม่มี, มันเป็น ไปได้ในกาย ในวาจา ในใจ คือในกลุ่มของเบญจขันธ์นั่นเอง ตาม วิชาและปัญญาและแสงสว่างที่เกิดขึ้น แล้วบังคับให้กาย วาจา ใจ เป็นไปอย่างนั้นๆๆ แล้วความทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้นแก่กายและใจ, ดังนั้น จึงว่า การเดินทางเดินเสร็จแล้ว แต่ตัวผู้เดินหาไม่มี.

ท่านทั้งหลายลองประมวรวบเข้ามาทั้ง ๔ อย่าง ก็จะพบว่า มุ่งหมายจะไม่ให้มีตัวตน คนนั้น คนนี้ เป็นเรา เป็นเขา นาย ก. นาย ข. นาย ง. ซึ่งเป็นตัวเป็นตนอย่างที่ยึดมั่นถือมั่นเอาเองตามความ ไม่รู้. ถ้าเข้าใจความข้อนี้ก็เห็นอนัตตาได้ขึ้นมาทันที ว่าอนัตตา นั้นหมายถึงไม่ให้เข้าใจไปว่ามีตัวตน เรา เขา ที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือ

มัน. ให้มีแต่ธรรมชาติที่เป็นฝ่ายรูปธรรมและนามธรรมหลายๆ อย่าง
ประชุมคุมกันเข้า ปะจุกแต่งกันไป ไหลเรื่อย ฟลุคเรื่อย จะฟลุคไปใน
ทางเป็นทุกข์ก็ได้ ฟลุคไปในทางดับทุกข์ก็ได้; ไม่มีอะไรหรือส่วนไหน
ที่เป็นตัวเป็นตน. ฉะนั้นจึงไม่ยอมให้กล่าวว่า ร่างกาย จิตใจ เป็นตัว
เป็นตน หรือว่าตนเป็นร่างกายจิตใจ หรือว่าตนมีในร่างกายจิตใจ
หรือว่า ร่างกาย จิตใจ มีในตนอย่างนี้ ไม่มีทางที่จะกล่าวได้อย่าง
นั้น ไม่มีตนอยู่เลย มีแต่ธรรมชาติล้วนๆ ไหลไป. พระบาลีประโยค
นี้ว่า *สุทฺธิ ธมฺมา ปวตฺตุนฺติ* ซึ่งแปลว่า ธรรมชาติทั้งหลายล้วนๆ
เท่านั้นไหลไป; *สุทฺธิ ธมฺมา* แปลว่า ธรรมชาติล้วนๆ สุทฺธิที่แปลว่า
บริสุทธิ์นั้น ความจริงภาษาบาลีแปลว่าล้วนๆ คือไม่มีอะไรเจือ. *สุทฺธิ
ธมฺมา* = ธรรมะล้วนๆ เท่านั้น, *ปวตฺตุนฺติ* = ไหลไป, แต่คำว่า
ธมฺมา ในที่นี้มันหมายถึงธรรมชาติ, ธรรมชาติที่เราอาจจะแบ่งได้เป็น
รูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะมาเป็นกาย เป็นใจ แล้วแต่ว่าจะเรียกชื่อ
แต่มันละเอียด ซับซ้อนหลายๆ ส่วน หลากๆ อย่าง. *สุทฺธิ ธมฺมา
ปวตฺตุนฺติ*, ธรรมชาติล้วนๆ เท่านั้นไหลไป; และไหลเรื่อยตามเหตุ
ปัจจัยที่แวดล้อม แต่ปรากฏการณ์ของมันแสดงออกมา, ดุชิ เป็นเรา
เป็นเขา เป็นนายนั้น นายนี้ เป็นท่านผู้จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย, และ
จะเป็นผู้พิพากษาข้างหน้าอย่างนี้; แม้แต่อาการที่ถูกสมมติเหล่านี้
ก็เรียกว่าเป็นการไหลเรื่อยของการสมมติ ของการบัญญัติ เหมือนที่
กล่าวเมื่อครั้งที่แล้วมา. ส่วนความจริงโดยปรมาตณ์นั้นก็คือไม่มีใคร
ไม่มีคน ไม่มีตัวตน; นี้เรียกว่า คำอธิบายของคำว่าอนัตตา.

ร่างกายนี้หรือจิตใจนี้ก็ตาม มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย
ไม่เคยหยุดอยู่แม้แต่วินาทีเดียว

พระไตรลักษณ์ คือลักษณะทั่วไป ของปวงสังขารที่มีในโลก

ถ้าเราจะแสวงหาคำอธิบายของคำว่า อนัตตา ในลักษณะที่จะช่วยให้เห็นได้โดยง่ายเข้านั้นแหละ ท่านถึงขยายความหมายออกไปให้เป็นสามคำ คือ อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา, หรือสามระดับ หมายความว่า ถ้าเห็นอนิจจังแล้ว จะเห็นทุกขังได้โดยง่าย ถ้าเห็นทุกขังอนิจจังรวมกันแล้ว จะเห็นอนัตตาได้โดยง่าย จึงเอาอนัตตาไว้ตอนสุดท้าย. ที่จริงมันเป็นสิ่งที่ยากกันไม่ได้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในบรรดาสังขารทั้งหลายทั้งปวงแล้ว มันมีอาการของความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รวมกันอยู่ในเรื่องเดียวกัน ในสิ่งสิ่งเดียวกัน เช่นว่า ร่างกายนี้หรือจิตใจนี้ก็ตาม มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่เคยหยุดอยู่แม้แต่วินาทีเดียว; แต่เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงเรื่อย มันติดต่อกันจนเรามองไปคูที่ไรเห็นมันอยู่ทุกทีก็เลยเข้าใจว่าเป็น นิจจัง คือเที่ยง. แต่ที่แท้

เป็น อนิจจัง ไหลเรื่อย

เรื่องอนิจจังเปลี่ยนแปลงอยู่ที่เรา รู้กันก่อนพระพุทธเจ้าเกิด, แม้ทางฝ่ายตะวันตกที่พ้องสมัยกันกับพระพุทธเจ้า ในชนพวกกรีก นั้น ก็มีคนที่สอนเรื่องไหลเรื่อย ที่ชื่อ เฮรัคลิตัส พ้องๆ สมัยกับพระพุทธเจ้า สอนลัทธิที่เรียกกันว่า *panta rhei* เป็นภาษากรีกนั่นเอง ที่ว่า *panta* -ทุกสิ่ง *rhei* -ไหลเรื่อย, *panta rhei*, นี้ก็พ้องๆ สมัยกันกับพระพุทธเจ้า นี้ อย่างว่าแต่ในประเทศอินเดียเลย แม้แต่ในประเทศอินเดียไป เขาก็รู้เรื่องไหลเรื่อยนี้กันอยู่แล้ว; แต่รู้เพียงไหลเรื่อย แล้วไปหยุดเสียเพียงแค่นั้น มันไม่สำเร็จประโยชน์ มันจึงจะต้องดูต่อไปอีกว่า เมื่อมันไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อยอย่างนี้มันจะให้ผลเป็นอย่างไร จะคลอດออกมาเป็นความรู้สึกอย่างไร ก็คือว่าจะสุขหรือทุกข์นั่นเอง.

นี่จึงมองเห็น การไหลเรื่อย อย่างนี้มันน่าเกลียด มันน่าระอาน่าสั่นหัว ดูแล้วน่าเศร้าใจ จึงบัญญัติอาการที่ไหลเรื่อยนั้นว่า เป็นทุกข์ ตามความหมายที่ว่าดูแล้วน่าเกลียด, คำว่า หู แปลว่าน่าเกลียด, อีชะ หรือที่เหลือแต่ ชัง หรือ ชะ นี้แปลว่า เห็น หรือดู, ทุกข์ดูแล้วน่าเกลียด; หรือแม้แต่ที่จะถือเอาความหมายของคำว่าทุกข์นี้ ในความหมายที่ว่าทนทรมาน มันก็ยังมองเห็นได้ ต่อเมื่อมันมีไหลเรื่อยเป็นตัวเองไม่ได้แบบนี้แล้ว มันก็เป็นการทรมานชนิดหนึ่ง. ในขณะที่เป็นสุขก็ไหลเรื่อย ในขณะที่เป็นทุกข์ก็ไหลเรื่อย สุข ทุกข์ ตาม

ประสาชาวบ้าน เมื่อไหลเรื่อยก็เป็นการทนทรมานหรือเป็นทุกข์ตาม
ภาษาของพระอริยเจ้า ชาวบ้านนั้นรู้จักแต่เรื่องทางภายนอก, ถ้ารู้จัก
ทางสุขก็รู้จักความสุขที่เป็นเวทนาเท่านั้น สุขที่แท้จริงรู้จักไม่ได้ เพราะ
ฉะนั้นจึงบัญญัติอาการที่ได้ตามชอบใจ อร่อย หวาน หอม ไพเราะ
อะไรเหล่านี้ ซึ่งที่แท้เป็นเพียงสุขเวทนาเท่านั้น ว่าเป็นความสุข; หา
รู้ไม่ว่า ในขณะที่เสวยความสุขอย่างนั้นก็เป็นการไหลเรื่อย เป็นการ
ทนทรมานอยู่ในตัวมันเองชนิดหนึ่ง, เป็นความวุ่นวาย ระส่ำระสาย
ทางจิตทางวิญญาณชนิดหนึ่ง หาใช่ความสงบไม่ แต่เขาไม่ฉลาดถึง
เท่านั้น เขาไปถือเอาตัวความเพลิดเพลินนั้นนั้นว่าเป็นความสุข แล้ว
ก็เลยทนทรมาน ทนรับการทรมานได้ในกรณีที่เพลิดเพลิน, แต่ถ้า
ดูด้วยสายตาของความรู้ที่ถูกต้อง มันก็เห็นว่า การทนทรมานที่เป็น
อาการของการไหลเรื่อยนี้ เป็นทุกข์ จึงจัดว่าเป็นทุกข์ อยาได้ไป
ยินดีแม้แต่ในสุขเวทนาเลย เป็นเรื่องหลอกหลวง, ฉะนั้นจึงว่าสิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์; เมื่อทุกสิ่งไม่เที่ยง ทุกสิ่งก็เป็นทุกข์ ไม่มีสิ่ง
ใดที่เป็นสุขโดยแท้จริง, แต่ข้อที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาจะไปยึดถือมัน
ว่าเป็นสุขหรือแสนสุขอย่างที่ทำให้ชู้กัน ที่นั่นแสนสุขอย่างนั้น แสนสุข
อย่างนี้, ก็ตามใจเขาซี! มันเป็นเรื่องของความยึดมั่นด้วยกิเลส ตัณหา
อุปาทาน, ส่วนเรื่องของความจริงนั้น ทุกอย่างที่มีการไหลเรื่อยแล้ว
จะต้องเป็นทุกข์ คือ การทนทรมานด้วยการที่มันไหลเรื่อยนั่นเอง
ดูแล้วน่าสั่นหัวทั้งนั้น.

ทีนี้เมื่อมันทั้งไม่เที่ยงและทั้งเป็นทุกข์เสียเรื่อยอย่างนี้ จะเอา
ตรงไหนมายึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเราได้; คือมันไม่ฟังเสียง
ใครหมด มันมีแต่จะไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไปตามแบบของมันเอง จึง
จัดว่าเป็นอนัตตา. ในขั้นแรก; ไม่มีตัวตนที่จะเป็นความเด็ดขาด
เป็นอยู่อย่างเด็ดขาดได้ในตัวมันเอง เช่น ไม่ไหล หยุด ตายตัว ไม่
เปลี่ยนแปลง อะไรนี้, ไม่มี. มีแต่ตัวของความไหลเรื่อยและความ
เปลี่ยนแปลง ถึงแม้แต่กำลังเปลี่ยนแปลง มีปรากฏการณ์เป็นรูป สัตว์
บุคคล อย่างที่เราเห็น ๆ อยู่นี้ ก็เรียกว่าเป็นอนัตตาอยู่นั่นเอง. นี่เมื่อ
ถามว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คืออะไร? เราก็ตอบว่า อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา คือลักษณะทั่วไปของสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขาร คือสิ่งที่ปรากฏ
อยู่ในโลกนี้. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของอะไร? มันก็ของธรรมชาติ
ที่เป็นนามและเป็นรูป หรือของสังขารทั้งปวง. ถ้าไปคิดว่าเพราะเหตุ
ใดมันจึงเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ก็ไม่มีทางอื่นที่จะตอบ นอกจากตอบ
อย่างกำปั้นทุบดินว่า เพราะมันเป็นอย่างนั้นเอง เพราะว่า สังขาร
ทั้งหลายทั้งปวงย่อมไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนั้นเอง
จึงเรียกว่าสามัญญ-ลักษณะ คือลักษณะทั่วไปของสิ่งทั้งปวง. ทีนี้
มันแสดงอาการอย่างนี้ เป็นอยู่อย่างนี้ในตัวมันเอง แล้วตัวมันเองมี
ความรู้ขึ้นมาได้เองว่าเป็นทุกข์ แล้วตัวมันเองรู้สึกต่อไปได้ถึงข้อที่ว่า
จะกำจัดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ได้อย่างไร ทั้งๆ ที่ทุกสิ่งจะต้องไม่เที่ยง
และเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นทุกข์เรื่อยนี้. ในตัวมันเองนั้นจะ

ขจัดความรู้สึกขบถนั้นเสียได้อย่างไร. มันจึงเกิดมีการศึกษาค้นคว้า
ชนิดที่พบว่า อย่าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง ปล่อยให้สิ่งต่างๆ เป็น
สักว่า ธรรมชาติไหลเรื่อยไปตามความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
ตามธรรมชาติ. อย่าไปทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นในใจว่า ตัวเราของเรา
จะเอาอย่างนั้น จะเอาอย่างนี้.

ทีนี้เมื่อเราเอาอย่างนั้น เอาอย่างนี้ไม่ได้ เราจะต้องทำอย่างไร?
เราก็จะต้องทำให้เหมาะสมกับที่มันไม่เป็นไปตามความต้องการของ
เรา เราควบคุมมันได้ในบางอย่างบางประการ ในบางอย่างบาง
ประการควบคุมมันไม่ได้ หรือว่าส่วนใหญ่เราควบคุมมันไม่ได้ แต่เรา
สามารถดัดแปลง คือ *Sublimate, Sublimate* หมายความว่าเปลี่ยนให้
มันเกิดเป็นความรู้สึกหรือเป็นผลขึ้นมา ในทางที่จะไม่เป็นทุกข์ทรมาน
แก่จิตใจ ทั้งๆ ที่สิ่งนั้นไม่เที่ยง และเป็นทุกข์อยู่ตามธรรมชาติ. นี่เรา
จะต้องปฏิบัติต่อร่างกายจิตใจของเราทุกคนนี้ให้ถูกต้อง ท่านต้องมอง
ให้เห็นว่า ร่างกายจิตใจของท่านทุกคนนั้นก็จะต้องไม่เที่ยงเป็นทุกข์
เป็นอนัตตา ไหลไป เปลี่ยนไปตามเรื่องตามราวของมันเอง ท่านต้อง
มองต่อไปว่า เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว เราจะมีหลักประพจน์กระทำอย่างไร
เกี่ยวกับกาย วาจา ใจ ของเรา ที่อย่าให้การไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา นั้นเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาได้ เกิดเป็นความรู้สึกทุกข์ร้อน
ขึ้นมาได้ นี่คือสติปัญญาที่เป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บอกว่า
ให้ทำในใจอย่างนั้น ให้ประพจน์ทางกาย ทางวาจา อย่างนั้น เหมือน

กับว่าตั้งหลักสู้กับมันอย่างนั้น แล้วอาการที่เป็นความทุกข์ทรมานจะ
โผล่ขึ้นมาไม่ได้เลย. ร่างกายจิตใจที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
ก็จะไหลไปแต่ในทางที่ไม่เป็นความทุกข์ทรมาน หรือว่าจะไม่รู้สึกรู้สีกเป็น
ความทุกข์ทรมาน เพราะมันได้สลະในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา ไหลเรื่อยนั้นออกไปเสียจากความเป็นของของเรา หรือเป็น
ตัวเรา. นี่ความรู้เรื่องอนัตตา มุ่งหมายอย่างนี้ มุ่งหมายให้เราเอาชนะ
สิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือตัวเราเองนี้ให้ได้
ในตัวมันเอง ชนะตัวมันเองให้ได้ในตัวมันเอง นี่จะต้องเข้าใจค่าเหล่านี้
ทั้งๆ ที่ ทุกๆ ส่วน หรือทั้งหมดนั้นไม่เป็นอัตตา หรือเป็นตัวตน แต่
ประการใด. พุทธศาสนาต้องการจะสอน อนัตตาอย่างนี้ขึ้นหนึ่งก่อน
ซึ่งได้ความว่า แม้จะเป็นอนัตตามันก็เกิดทุกข์ได้ หรือดับทุกข์ได้;
แม้จะเป็นอนัตตามันก็ยังจะทำอะไรได้ไปตามเรื่องของสิ่งที่เป็น
อนัตตา.

สุญญตาเป็นคำที่รวมความหมายของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

แต่อยากจะกล่าวไปถึงคำคำหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รวบรวมของคำสามคำนี้: อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, สามความหมายนี้ เรารวมความหมายเข้าด้วยกันแล้วเราเรียกว่าสุญญตา. สุญญตาแปลว่าความว่าง, สุญญะแปลว่าว่าง ตาแปลว่าความ, สุญญตาแปลว่าความว่าง. ชาวบ้านปู่ ย่า ตา ยาย ของเราชอบใช้คำนี้ ใช้คำบาลีตรงๆว่า สูญ สูญ สูญ นี้ แต่แล้วท่านเข้าใจผิดอย่างยิ่ง แล้วก็เกิดเรื่องอย่างยิ่งขึ้นเหมือนกัน. คือคำว่า “สูญ” ของชาววัดพวกนี้ เขาว่าสูญหมด ไม่มีอะไร สูญเปล่า ไม่มีอะไร นี่พูดอย่างนั้นมันดูพระพุทธรูป; พูดตรงๆ ว่าโกหกใส่พระพุทธรูป, เอาอย่างนี้ดีกว่า คือพระพุทธรูปท่านไม่ได้บอกว่าสูญหมด หรือว่าสูญเปล่า สูญไม่มีอะไรทำนองนั้น. ท่านบอกว่ามันมีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ แต่ที่ว่า สูญ นั่นคือ ว่าง ว่าง

จากอะไร ก็คือว่าว่างจากส่วนที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือของตน, นี้เรียกว่า สุญ, สุญณะที่แปลว่าว่าง. ในสังขารกลุ่มไหนก็ตาม วิเศษ ประณีต หยาบ เลว สูง ต่ำ ใดๆก็ตามเถอะ มันล้วนแต่ว่างจาก ส่วนที่ควรยึดถือว่าตัวตน หรือของตน; ความที่ว่างจากส่วนที่ควร ยึดถือว่าตัวตนหรือของตนนั้นแหละคือสุญญาตา เราต้องมองสิ่งนั้น ให้เห็น ต้องมองความจริงข้อนี้ให้เห็น คือมองสุญญาตาให้เห็น แล้ว จิตของเราจะว่าง จิตของจิตดีกว่า อย่าพูดว่าจิตของเรา คือว่า จิต นั้นจะว่าง ว่างคือไม่ยึดถืออะไรโดยความเป็นตัวเป็นตน แล้วจิตนั้น จะไม่มีความทุกข์เลย แต่มีสติปัญญาอย่างยิ่ง.

ขณะที่จิตว่าง จะทำอะไรๆ ได้ดีที่สุด

จะต้องอธิบายให้เข้าใจสักที่ว่า จิตที่ว่าง ตามแบบของ พระพุทธเจ้า หมายความว่า ว่างจากความยึดถืออะไรว่าเป็นตัวเป็นตน; เพราะฉะนั้น จิตนั้นในขณะนั้นเป็นอิสระอย่างยิ่ง, เฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง, สงบเย็นอย่างยิ่ง, อย่าได้เข้าใจคำว่า จิตว่างนี้ผิดไป จนกลัว เช่นกลัวว่า ถ้าจิตว่างแล้วมันก็คิดอะไรไม่ได้เหมือนกับคนบ้าคนบอ อย่างนั้น หรือว่าจิตว่างแล้วตัวก็แข็งทื่อเป็นก้อนหินท่อนไม้ไปเลย อย่างนี้ไม่มีทางที่เป็นไปอย่างนั้นได้ ที่เรียกว่าจิตว่าง มองเห็นสัจธรรมของสิ่งทั้งปวงนั้น มันเป็นจิตที่เฉลียวฉลาดที่สุด เพราะว่ามันเป็นอิสระที่สุด คือไม่ถูกกิเลสครอบงำ และเพราะมันเป็นอิสระที่สุดนั่นเอง. มันจึงรู้, รู้สิ่งทั้งปวงได้ และสามารถทำสิ่งสูงสุด คือทำกรรมที่สาม เหมือนที่กล่าวแล้ววันก่อน กรรมที่ ๓ คือทำให้อยู่เหนือโลกเหนือ

สิ่งทั้งปวงนั้นได้.

ฉะนั้น ขอถือโอกาสที่จะกล่าวถึงความว่าง หรือ จิตว่างนี้ อีกเป็นพิเศษสักเล็กน้อยว่า ขอให้จดจำว่า ในขณะที่จิตว่างนี้ เรา ตามธรรมดาจะทำอะไรได้ดีที่สุด เหมือนอย่างว่าจะคิดเลขหรือคิด หัวข้อปัญหาทางกฎหมายอย่างนี้ จะต้องทำด้วยจิตว่าง “จิตว่าง ในที่นี้หมายความว่าจิตไม่ได้ยึดถืออะไรว่าเป็นตัวเราหรือของเราอยู่ แต่ประการใด; จิตอย่างนี้ว่าง หมายความว่า มันไม่ถูกครอบงำอยู่ ด้วยความทะเยอทะยาน ความหวัง ความโลภ ความโกรธ ความหลง อะไรเลย” เพราะว่า ความทะเยอทะยาน ความหวัง ความโลภ ความ โกรธ ความหลง นั้นเป็นความรู้สึกในทางตัวทางตนหรือของตน; ความ รู้สึกอย่างนั้นอย่าเอามาครอบงำจิต แล้วจิตจะว่าง จะเป็นอิสระ แล้ว จิตที่เป็นอิสระนี้ จะคิดเลขหรือคิดข้อกฎหมาย หรือจะคิดอะไรที่ยาก แม้แต่จะคิดระเบิดปรมาณู หรืออะไรก็ตามจะคิดได้. เพื่อเข้าใจข้อนี้ จะขอยกตัวอย่างเทียบออกไปถึงการยิงปืน ถ้าคนที่จับปืนขึ้นยังมี จิตวุ่น คือไปพะวงถึงว่ามันจะยิงไม่ถูก มันจะผิดแล้วจะขายหน้าเขา จิตใจจะรัวอยู่แต่จะยิงผิด ว่ากูจะยิงผิดเสียแล้ว หรืออะไรทำนองนี้ อย่างนี้จิตวุ่น ไม่ว่าง มันก็จะผิดจริงๆ ด้วย. ฉะนั้นเมื่อเขามีความ ตั้งใจจะยิงทีแรกแล้วก็หยุดความตั้งใจเสีย หยุดความนึกคิดถึงเราถึง เขา. ยิงผิดยิงถูกอะไรเสีย ให้เหลือแต่จิตว่างที่จะเล็งไปยังเป้าหมาย โดยส่วนเดียวเท่านั้น แล้วมันก็จะยิงปืนถูกทุกที. นี้ขอให้เข้าใจว่าที่ว่า

“จิตว่าง” มันหมายความอย่างนี้ อย่างความรู้สึกอะไรที่เป็นไปในตัว
ตัวตนของตน ตัวกูของกู ตีข้าว ผิดถูก สูงต่ำอย่างนี้ อย่างมาครอบงำ
จิต แล้วจิตก็ว่าง เป็นอิสระ แล้วก็ทำหน้าที่ที่จะต้องทำเพียงสิ่งเดียว
แล้วก็ทำได้เหมือนปาฏิหาริย์, เพราะว่าขณะที่เราจะคิดเลขหรือ
ทำข้อสอบไล่อยู่นี้ ไปมัวห่วงเรื่องตัวกูจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จะผิด
แล้วจะตก หรือจะขายหน้าเขาอย่างนี้ มันเรียกว่าไม่ว่าง มันวุ่น อย่างนี้
เสียหายหมด. ฉะนั้นจะศึกษาเล่าเรียน จะคบจะคิด จะปฏิบัติการงานนั้น
ต้องทำด้วยจิตว่าง คือจิตเข้าถึงความว่าง รู้อยู่ซึ่งความว่างว่าไม่มีตัวตน
อะไรที่ไหนที่ควรยึดถือ หรือที่จะมาครอบงำเรา ทำจิตให้ว่างอย่างนี้
เรียกว่าเป็นจิตที่เป็นสมาธิอย่างยิ่ง.

ขอให้จำคำว่า “เป็นสมาธิอย่างยิ่ง” ไว้ด้วย คือว่า คำว่าสมาธิ
ไม่ได้หมายถึงว่ามุ่งมั่น ตั้งใจอย่างเครียดที่สุดที่จะทำ หรือจะอะไร
อย่างนี้, ไม่ใช่สมาธิ; อย่างนี้ไม่เป็นสมาธิเลย เป็นความวุ่น เป็นความ
พลุ่งพล่าน อยู่ด้วยความรู้สึกว่า ตัวตน หรือของตน, จิตที่เป็นสมาธิ
แท้จริงจะต้องว่าง โดยความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนออกไปหมด ใน
ขณะนั้นจะสบายที่สุด จะเยือกเย็นที่สุด จะฉลาดเฉลียวที่สุด, แล้วที่
พิเศษอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า จะสนุกที่สุด. ท่านทำอะไรการงานทางกาย
ก็ตาม ทางใจก็ตาม ที่ทำไปในขณะที่จิตว่าง นั้น; งานนั้นๆ จะเป็น
ของสนุก; แต่ถ้าทำไปด้วยจิตวุ่นแล้ว มันจะทุกข์ทั้งนั้นไม่ว่างานอะไร
ถ้าจิตว่างแล้ว แม้แต่จะโกยเลนในท้องร่องเหม็นๆ ก็ยังสนุก แต่ถ้าจิต

วุ่นแล้ว ทำงานออฟฟิศเบาๆ ก็ไม่สนุกเลย เเร่ร้อน ภาระนกระวาย. จึงพูดได้ว่า จิตว่างนั้นมีคุณประโยชน์อย่างยิ่งแก่คนทั่วไปในข้อที่ทำให้ งานสนุก. ถ้าจิตวุ่นแล้ว งานจะต้องเป็นทุกข์ นี่เรียกว่า สิ่งๆที่เรียกว่า จิตว่าง หรือความว่างที่จิตควรจะเข้าไปถึงนั้น ไม่ใช่เรื่องสำหรับพวก ที่อยู่ตามป่า ตามเขา เป็นฤๅษี มุนี จี โพร อย่างนั้น; แต่ว่าเป็นเรื่อง สำหรับคนทุกคน ที่ต้องการจะรับเอาแสงสว่างของพระพุทธศาสนาไป ไขให้สำเร็จประโยชน์ในการบำเพ็ญหน้าที่การงานในชีวิตของตน. ถ้า ท่านทำได้อย่างนี้แล้ว การปฏิบัติงานในหน้าที่ประจำวันของท่านนั้น จะกลายเป็นการปฏิบัติธรรมะขั้นสูงสุดไปในตัวทุกวัน ทุกเวลา นี่มัน ได้กำไรมากถึงอย่างนี้. ขอให้ตั้งใจทำงานปฏิบัติหน้าที่ จะเป็นการ ศึกษาหรือการปฏิบัติงานอะไรก็ตามเถอะด้วยจิตที่ว่างในลักษณะเช่น นี้; แล้วการท่านั้นจะได้ผลเป็นการที่เรียกว่า ยิ่งป็นที่เดียวได้นก ๒ ตัว และตัวใหญ่ๆ ทั้งนั้น คือการงานนั้นก็ปฏิบัติไปสำเร็จ แล้วก็เป็นการ ปฏิบัติธรรมะขั้นสูงสุด คือ เข้าถึงความว่างนี้ไปพร้อมกันไปในตัว ปฏิบัติธรรมะขั้นสูงสุด เพราะฉะนั้นจึงถือว่า ได้นก ๒ ตัวที่ใหญ่มาก ทั้งนั้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างนี้.

ความว่างแท้จริงพบได้เมื่อ เอามายาออกไปอีกทีหนึ่ง

สำหรับคำว่า ความว่าง นั้นมันมีอยู่ ๒ ความหมาย ตรงที่ว่า เหมือนอย่างว่าของเหล่านี้มีอยู่ วัตถุปรากฏอยู่ ลักษณะอาการต่างๆ ก็ปรากฏอยู่ แต่ว่าในวัตถุนั้นหรือในลักษณะอาการนั้น ว่างจากตัวตน เพราะมันเป็นเพียงมายา อย่างนี้เราหมายความว่ามันว่าง เพราะมันเป็นมายา ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เห็นอยู่ รู้สึกอยู่ ตมอยู่ ลิ้มอยู่ กินอยู่ นี่เป็นเพียงมายา มันว่างเพราะเป็นเพียงมายา นี้อย่างหนึ่ง. ทีนี้ว่า เอามายานี้ออกไปเสียอีกทีหนึ่ง ไม่มีอะไรที่เป็นมายา แล้วนั่นแหละ จึงจะพบความว่างที่แท้จริง เป็นความว่างชนิดที่เรียกว่านิพพานหรือ ความว่างอนันตกาลทำนองนั้น; นี่อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น เราควร จะมองสิ่งต่างๆ ให้เห็นมายา ให้เห็นตามที่เป็นจริงว่าเป็นมายา หรือ ว่างไปสักขั้นหนึ่งก่อน; ทะลุมายาเหล่านั้นแล้วจึงจะถึงความว่าง ถาวร

อนันตกาล หรือพระนิพพาน หรือเป็นความว่างแท้จริงได้ ซึ่งไม่ใช่
มายา. เพราะว่าสิ่งที่เราเรียกว่ามายา หรือหลอกลวงนี้ มันก็เป็นความ
ว่าง มันว่างจากของจริง มีแต่มายา, เพราะฉะนั้นในตัวมายาก็คือ
ความว่าง หรือเป็นตัวความว่าง. ทีนี้เรามองทะลุความว่างขั้นที่
เป็นมายานั่นเสียก่อน แล้วเราก็จะเข้าถึงความว่างที่แท้จริง ว่าเป็น
อนันตกาล คือมีทุกเวลา เป็นอนันตเขตคือมีในที่ทุกหนทุกแห่งเป็น
ตัวเดียวกันหมด นี่จิตเข้าถึงความว่างอย่างนี้ เป็นจิตที่สงบเย็นไม่มี
ความทุกข์ แต่คนแก่ๆ ที่ได้รับการศึกษาไม่พอ เขากลับ, เขากลับว่า
ถ้าอะไรๆ มันก็เป็นมายาว่างไปหมดแล้ว ตัวแกก็จะพลัดตกลิ่วๆๆ
ไม่มีที่หยุดที่เกาะ แล้วก็เลยกลัว เหมือนกับว่าคนไปที่ริมชะง่อนผาที่เป็น
เหวลึก มองดูไปแล้วใจหาย ไม่กล้าให้หล่นลงไปโน้น มีความรู้สึกกลัว
สูญญตา กลัวพระนิพพาน ในลักษณะอย่างนั้น ว่ามันว่าง แล้วมันจะ
ตกลิ่วๆ ไปไม่มีที่สิ้นสุดกันเลย แกก็เลยถอยหลัง ไม่กล้าศึกษาเรื่อง
ความว่าง เรื่องพระนิพพาน หรืออะไรทำนองนี้. แต่ที่แท้นั้น คำสอน
เรื่องสูญญตาหรือความว่างนี้ สอนให้ดูที่ตัวเองนั้นว่าง ว่างจนไม่มีตัวเอง
แล้วคิดดูซิว่าอะไรมันจะพลัดตกลิ่วๆ เพราะว่าตัวเองที่จะเป็นผู้พลัด
ตกลิ่วๆ มันว่างเสียแล้ว มันไม่มีอะไรพลัดตกได้ มันมีแต่ความว่าง
ในจิตก็รู้สึกแต่ความว่าง ไม่มีกระวนกระวาย ในกายก็ประสบแต่ความ
ว่าง ไม่มีความกระวนกระวาย ทั้งทางกายและทางจิต นี่รสชาติของ
ความว่าง เป็นอย่างนี้.

ความเห็นผิดเกี่ยวกับอนัตตา

ที่นี้มันมีอยู่อย่างหนึ่ง คือว่า: ความว่าง สุญญตา, หรืออนัตตา ส่วนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ; เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้ว่า นักศึกษาตามศาลาวัดที่ขอบพูดว่า สุญญตา ว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย สุญเปล่าไม่มีอะไรเลยนี้ มันเป็นคำพูดผิด ตู่พระพุทธเจ้า และนั่นแหละคือสุญญตา คือสุญญตาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ หรืออนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ฉะนั้นเราก็ควรจะได้วินิจฉัย สุญญตา หรืออนัตตา ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ กันเสียบ้างสักเล็กน้อย.

อนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฏฐินั้น เขาเรียกชื่อว่า นัตถิกทิฏฐิ. นัตถิกะแปลว่าไม่มีอะไร, คือทิฏฐิว่าไม่มีอะไรเลย. ที่เดี๋ยวนี้ เขาเรียกกันในทางปรัชญาว่า *Nihilism, Nihilism* ก็แปลอย่างเดียวกันว่า นัตถิกะ คือว่า ไม่มีอะไรเลย. พอไม่มีอะไรเลย ก็ว่าเลยไปถึงว่า ไม่มีเขา ไม่มี

เรา ไม่มีนั่น ไม่มีนี่ แล้วก็ฆ่ากันตายก็ไม่มีบาป หรือว่า เอื้อเพื่อเผื่อ
แผ่กัน ก็ไม่มีบุญ อย่างนี้ เป็นไม่มีอะไรหมด อย่างที่พวกโจรเขาใช้
หรือพวกคนพาล เขาใช้สำหรับเป็นปรัชญามิจฉาทิฏฐิในใจของเขา
สำหรับฆ่าคนเล่น สำหรับปล้นสะดมคนทั้งเมืองอะไรอย่างนี้. อย่างนี้
เรียกว่าเป็นอนัตตาที่อธิบายเอาเอง หรือว่าเอาเอง ยึดถือเอาตามที
จะให้เหมาะแก่ความต้องการของตนอย่างนี้ก็มี. หรือว่าบางทีไม่ได้
เจตนาเลวทรามอย่างนั้น มันเข้าใจไปอย่างนั้นจริงๆ ก็มี และเรียกว่า
นัตถิกทิฏฐิ มีมาตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้า และแม้ในสมัยพระพุทธเจ้า
และอาจจะมีแม้ในสมัยทุกวันนี้. นี้เรียกว่าอนัตตาหรือสุญญตาที่เป็น
มิจฉาทิฏฐิ หรือแม้แต่พวกที่ถือว่า มันไม่มีเรา อะไรก็สำเร็จอยู่แค่
ปาก แค่ท้อง ตายแล้วเลิกกัน คือว่าวันนี้เท่านั้น พรุ่งนี้ก็ไม่มี; วันนี้
ถ้าอยากจะทำอะไรตามกิเลสตัณหา ก็ทำมันตะบึงตะบันไปด้วย
ความเมามายอย่างนี้. อย่างนี้ก็เป็นความเข้าใจคิดนึกเอาตามอย่าง
ที่ตัวต้องการ ตามกิเลสตัณหาของตน อย่างนี้เค้าพูดว่าไม่มีตัวไม่มี
ตนเหมือนกัน เป็นอนัตตาเหมือนกัน แต่เป็นอนัตตาอย่างมิจฉาทิฏฐิ
ไม่ใช่อย่างของพระพุทธเจ้า. บางพวกก็มีความคิดหรือความรู้สึกไป
ในทำนองที่ว่า มันเป็นอนัตตา ไม่มีเหตุ ไม่มีผล การกระทำความนี้
ไม่มีผล เพราะว่าไม่มีตัวผู้ทำ ไม่มีตัวมีตน แล้วการทำความนี้มันก็
ต้องไม่มีผลสิ แล้วก็ไม่มีใครต้องรับผลกระทบ กรรมดีก็ตาม กรรมชั่ว
ก็ตาม ทำเอาตามที่ฉันทต้องการดีกว่า อย่างนี้เขาเรียกว่า อภิริยทิฏฐิ

เป็นมิจฉาทิฏฐิเกี่ยวกับอนัตตาด้วยเหมือนกัน, ถ้าความคิดนั้นนุ่ม
ไปทางว่ามันไม่มีเหตุที่เป็นเหตุให้เกิดผล อะไรๆ มันเป็นไปตามแค่
เราคิดนึกต้องการทำเท่านั้น อย่างนี้เขาก็เรียกว่า อเหตุกทิฏฐิ เป็น
มิจฉาทิฐิเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นอกิริยทิฏฐิก็ดี อเหตุกทิฏฐิก็ดี
นัตถิกทิฏฐิก็ดี อัจฉาทิฏฐิก็ดี เป็นมิจฉาทิฏฐิเกี่ยวกับอนัตตาทั้งนั้น
หรือเรียกว่าอนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะฉะนั้นอย่าได้เข้าใจผิด
แล้วไปอธิบายอย่างนั้นเข้า มันจะผิดหลักพระพุทธศาสนาเป็นการดู
พระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง.

คำว่าอนัตตานั้น มันไม่ใช่ไม่มีอะไรเลย
มันมีอะไรเหมือนกันอย่างที่เรารู้สึกอยู่นี้
แต่ว่าทุกสิ่งที่มีอยู่นั้นไม่ใช่ตัวตน

ทั้งความุ่นและความว่าง ก็เป็นอนัตตา

ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ว่า ทำไมเมื่อมันเป็นอนัตตาแล้ว มันจะเป็น
อย่างนั้นอย่างนี้ตามที่บัญญัติสอนได้อย่างไร เช่นเมื่อวันก่อนนี้ได้พูด
ถึงเรื่องกรรม เรื่องการเกิดใหม่ เรื่องสังสารวัฏฏ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็
เรื่องสังสารวัฏฏ์ ว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป
ทำลงไปแล้วก็ได้รับผลกรรม รับผลกรรมแล้วก็มาหลอเลี้ยงกิเลสให้
มาอยากอย่างอื่นต่อไปใหม่ แล้วทำกรรมอีก แล้วได้รับผลกรรมอีก
แล้วเกิดกิเลสอีกอย่างนี้ ทำไมมันจึงเป็นไปได้ ทั้งๆ ที่ทุกอย่างเป็น
อนัตตา; นี้ก็เพราะเหมือนกับที่ได้อธิบายแล้วในตอนต้นว่า กิเลสก็
เป็นอนัตตา กรรมก็เป็นอนัตตา วิชาของกรรมคือผลกรรมนั้นก็
เป็นอนัตตา. แต่แล้วทำไมก็ทำให้เกิดผลสืบเนื่องเป็นวงกลมกัน
อย่างนี้ไปได้ นี่ก็ให้เข้าใจว่า มันเป็นกฎตามธรรมชาติที่ว่า ธรรมชาติเท่านั้น

ธรรมชาติล้วนๆ เท่านั้นไหลไป. กิเลสเป็นอนัตตา ก็เพราะว่ากิเลส ไม่ใช่ตัวตนอะไรที่เหน เป็นเพียงความรู้สึกผิด คิดผิด สำคัญผิด เห็นผิด ที่มันปรุงขึ้นมาในธาตุของจิต; ในธาตุของจิต ในธาตุจิตหรือธาตุวิญญาณตามธรรมชาติ สำเร็จรูปเป็นกิเลส สำเร็จรูปเป็นความเห็นผิด รู้สึกผิด เข้าใจผิด อยากผิด ปรารถนาผิด อะไรขึ้นมา เราก็เรียกว่า กิเลส; เพราะฉะนั้น กิเลสไม่ต้องมีตัวตน แต่ก็เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลที่จะบีบบังคับร่างกายนี้ให้ทำอะไรบางอย่างหนึ่ง หรือให้ปากนี้พูดออกไปอย่างใดอย่างหนึ่ง. ที่นี้ปากก็ไม่ใช่ตัวตน ร่างกายนี้ก็ไม่ใช่ตัวตน กิเลสก็ไม่ใช่ตัวตน แต่มันควบคุมกันเข้าแล้ว ทำให้เป็นไปได้ สำเร็จเป็นกรรม คือ การกระทำเป็นกายกรรม วาจากรรม มโนกรรมได้. ที่นี้ผลของกรรมที่จะเกิดขึ้นเป็นอะไรก็ตามใจ ก็เป็นอนัตตา จะปรากฏเป็นความรู้สึกสนุกสนาน หรือปรากฏเป็นความเศร้า ความทุกข์ ก็เป็นอนัตตา. ทั้งๆ ที่มันเป็นอนัตตา มันก็ยากก่อให้เกิดความอยาก เช่น สนุกสนานก็อยากได้ อยากเอา อยากเป็น; ไม่ได้ง่าย ๆ ก็ขโมยเขา อย่างนี้เป็นต้น; ถ้าเป็นความเศร้า ความทุกข์ ก็เหี่ยวแห้งไปพักหนึ่ง แล้วคิดต่อต้านใหม่ สู้ใหม่ เอาใหม่ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา มันก็บีบบังคับให้เกิดความคิดใหม่ต่อไปได้. ฉะนั้น วัฏฏสงสารจึงหมุนเป็นวงกลมไปเรื่อยได้ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตาทั้งหมด ทุกส่วน. ส่วนที่เป็นกิเลสก็คิดได้ ปรารถนาได้ หวังได้ ทะเยอทะยานได้ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา, ส่วนที่เป็นกรรมก็เคลื่อนไหวกระทำได้ด้วยเจตนาทั้งทาง

กาย ทางวาจา และทางจิต, ส่วนที่เป็นวิบากก็เกิดผลรับผลเป็นสุข เป็นทุกข์ได้ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา; แล้วความที่มันสิ้นสุดลงไปวงหนึ่ง คือว่า ได้รับผลของการกระทำสิ้นสุดลงไปรายหนึ่งแล้ว มันก็เกิดความคิดขึ้นมาใหม่ซึ่งเรียกว่า ชาติใหม่ การเกิดใหม่ที่ได้อธิบายแล้วในวันก่อนนั้น มันก็เรียกว่า มันเกิดขึ้นมาใหม่ได้ ทั้งที่มันเป็นอนัตตา แล้วมันก็เปลี่ยนไป มีอาการที่เรียกว่า แก่ เจ็บ ตาย นี้ได้ ทั้งที่มันเป็นอนัตตา; ฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า วัฏฏสงสารที่น่าอัศจรรย์ที่ลึกซึ้ง เร้นลับ เข้าใจยาก วิจิตรพิสดารอย่างยิ่งนี้เป็นอนัตตา เป็นไปได้ทั้งที่มันเป็นอนัตตา หมุนไปได้ทั้งที่เป็นอนัตตา นี่เป็นอันว่าในส่วนที่เป็นสังขาร หรือเป็นสังสารวัฏฏ์นั้น เป็นอนัตตาหมด.

ที่นี้ก็มาถึงส่วนที่เหลืออยู่คือส่วนที่สำคัญที่สุด คือ ส่วนที่เป็นนิพพาน เอาส่วนที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้นออกไปเสีย ก็เหลือแต่ความว่างอันแท้จริง ความว่างที่เป็นอนัตตกาลหรืออนัตตเขต นี้เราก็ยังกล่าวว่า เป็นอนัตตา. โดยบทที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” แม้นิพพานหรือความว่างนั้นก็เป็นอนัตตา จะเอาตัวเอาตนเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาจากความว่างอีกไม่ได้ นี่เป็นเหตุให้กล่าวได้ว่า เมื่อรุ่นก็เป็นอนัตตา เมื่อว่างก็เป็นอนัตตา แล้วธรรมชาติแห่งความว่างถึงที่สุดก็เป็นอนัตตา. แต่แล้วอย่าเข้าใจว่าว่างที่สุดแล้วเป็นอนัตตานี้, มันไม่มีอะไร มันมีทุกอย่างที่มันมี แต่ถ้าไปแต่ต้องอย่างนี้เขา มันเกิดปฏิกิริยาอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าไปทำกรรม

อย่างนั้นอย่างนี้เข้า จะต้องเกิดวิบากอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างไม่มีใครจะไปเปลี่ยนแปลงมันได้ เพราะฉะนั้นมันจึงทำกรรมได้ เกิดผลของกรรมได้ รับผลของกรรมได้ ทั้งๆ ที่ความจริงทุกอย่างเป็นอนัตตา. นี้ถ้าจะไปเข้าใจว่า พระนิพพาน เป็นอนัตตา แล้วยึดถือเอาพระนิพพานเป็นของเราอย่างนี้ยิ่งผิด ไม่มีทางที่จะเป็นพระนิพพานได้ เพราะไม่มีความว่าง จิตไม่ว่าง ยึดถือเอาอะไรก็ไม่ทราบ เอาความโง่ของตนเองนั้นละเป็นตัวเป็นตน หาใช่เป็นนิพพานไม่; คนที่คิดว่านิพพาน เป็นอนัตตาหวังจะเอา อย่างเป็นเรา เป็นของเราอย่างนี้ เป็นความเห็นผิดอย่างยิ่ง ซึ่งไม่มีทางที่จะเป็นนิพพาน หรือเป็นความว่าง หรือเป็นความดับทุกข์สิ้นเชิงได้เลย. นี้เป็นอันว่าปฏิเสธหมดว่า ธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นอนัตตา ธรรมชาติส่วนที่มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเวียนเรื่อย คือมายาของความว่างนั้นแหละ ก็เป็นอนัตตา แล้วธรรมชาติที่ไม่วุ่น ไม่เปลี่ยนแปลง หยุดนิ่งสงบ เป็นความว่าง อนัตตกาลก็เป็นอนัตตา เลยสรุปได้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นอนัตตา ประโยคที่ว่า “**สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา**” นี้คือหัวใจของพระพุทธศาสนา. ขอให้เข้าใจไว้ในฐานะที่จะประพจน์ปฏิบัติเอง ให้มันว่างมากขึ้นตามส่วนด้วย และเพื่อตอบคำถามแก่ชาวต่างประเทศหรือคนที่ยังไม่รู้นั้นให้รู้ เป็นการช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาพร้อมกันไปในตัวด้วย จึงได้กล่าวถึงเรื่องนี้ ในลักษณะอย่างนี้.

ปัญญา สติ สัมปชัญญะ กับการปฏิบัติในเรื่องอนัตตา

ที่นี่เรามาถึงวิธีปฏิบัติ เพราะได้กล่าวแล้วว่า เราจะทำความเข้าใจกันในเรื่องหลักพระพุทธศาสนาและวิธีปฏิบัติต่างๆ กันไปเสมอ. ที่นี้เกี่ยวกับอนัตตานี้ เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ในการงาน หน้าที่ประจำวันของเรา ถ้าวัดปัญหาอย่างนี้ ก็ขอให้ย้อนกลับไปหาคำตอบในขั้นต้นจากเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง คือว่า เราจะต้องมีความรู้ในเบื้องต้นเพียงพอ, แล้วมีสติที่จะนำความรู้นั้นมาใช้ให้ทันแก่เหตุการณ์.

สติกับปัญญา ต่างกันอย่างไร? ถ้าท่านนักศึกษาถูกถามท่านจะตอบว่าอย่างไร ปัญญาคือความรู้ ว่าอะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง โดยเฉพาะเกี่ยวกับความจริงในทางธรรมะนี้เรียกว่าปัญญา เรียกความรู้สั้นว่า ปัญญา; เช่นรู้ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดถือว่าตัวตน” อย่างนี้ก็เป็นยอดของปัญญาแล้ว. ที่นี้ส่วนสตินั้น คือ

การที่ปัญญานั้นต้องมาทันท่วงที หมายความว่าต้องระลึกให้ความรู้
นั้นมาทันท่วงที. ถ้ามันมาช้าไป มันก็มีการกระทำผิด พุดผิด คิดผิด
เสียแล้ว แต่ถ้าปัญญานั้นมาทันท่วงที เราเรียกว่ามีสติ มันก็ไม่มี
การพุดผิด ทำผิด คิดผิด. ฉะนั้น ปัญญาในขณะที่ทำหน้าที่มาทัน
ท่วงทีนั้นคือสติ แล้วก็เลิกกัน แล้วก็ดับไป หมดยิ่งของสติ นี้มา
กลายเป็นปัญญาอีกอยู่ประจำเลย อย่างนี้เรียกว่าสัมปชัญญะ. ความ
รู้ธรรมดาเรามีอยู่เป็นพื้นฐานนี้เราเรียกว่าปัญญา; แล้วความรู้ที่เป็น
ปัญญานั้นมาช่วยทันท่วงทีกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทาง
จมูก ทางลิ้น ทางกายทางใจก็ตาม ปัญญาที่มาในขณะที่นั้น เราเรียก
ว่าสติ; ทำหน้าที่อย่างสติเสร็จแล้วก็ดับไป เหลืออยู่เป็นสัมปชัญญะ;
ที่จะควบคุมความรู้ที่มาทันท่วงทีนั้น ให้อย่างคงอยู่ตลอดเวลาจนกว่า
เรื่องนั้นจะเสร็จไป. นี้คำบัญญัติเฉพาะในระหว่าง ปัญญา สติ และ
สัมปชัญญะ ที่เกี่ยวกับจะต้องใช้ในเรื่องอนัตตานี้เป็นอย่างนี้.

แต่อย่าอย่าเข้าใจว่า คำบัญญัติเรื่องคำนี้ มันมีแต่อย่างที่ว่านี้
อย่างเดียว ในกรณีอย่างอื่น เราจะรวมหมดทั้งปัญญา ทั้งสติ ทั้ง
สัมปชัญญะนี้ รวมเข้าเป็นชื่อเดียวเรียกว่า สติปัญฐานภาวนา นี้ก็ยังคง
ยังมี นั่นอีกส่วนหนึ่ง ต่างหาก. แต่ว่าถ้าแยกๆ ออกมาให้เหลือเป็น
ส่วนที่จะทำหน้าที่ทันควันทันท่วงทีกันอย่างนี้ และอย่างเพียงพอกัน
อย่างนี้แล้ว เราบัญญัติอย่างนี้เป็นเหมาะที่สุด. เพราะฉะนั้นจึงต้อง
มีทั้งปัญญา ต้องมีทั้งสติ ต้องมีทั้งสัมปชัญญะ; เมื่อตากกระทบรูป เมื่อ

หูกระทบเสียง เมื่อจุมูกกระทบกลิ้ง เมื่อลั่นกระทบรส หรือสัมผัส
กระทบทางผิวหนังนี้ สติจะต้องมาทันทั่วทั้งที คือเอาความรู้ที่มีอยู่เป็น
พื้นฐานที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา มาใช้ให้ได้ทันทั่วทั้งที อย่างไม่
ไปหลงรักหรือหลงเกลียดในรูปสวย ไม่สวย ในกลิ่นหอมกลิ่นเหม็น
ในเสียงเพราะไม่เพราะ รสอร่อยไม่อร่อย สัมผัสนิ่มนวลสัมผัสกระด้าง
อย่างนี้เป็นต้น; มันก็เป็นการตัดทางมาของกิเลส คือ มันทำให้หยุด
อยู่ได้เพียงแค่สัมผัส สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจุมูก มัน
หยุดอยู่ได้เพียงเท่านั้น มันก็ไม่มีเรื่องเป็นเวทนา เป็นตัณหา จนเกิด
ทุกข์ นิวริปฏิบัติที่ดีที่สุดเป็นอย่างนี้ คือสติมาทันทั่วทั้งที. ที่นี้ถ้าเผชิญ
ว่า ผัสสะนั้นควบคุมไว้ไม่อยู่ เลยไปเป็นเวทนาแล้ว เป็นรู้สึก เป็น
สวย เป็นหอม เป็นเหม็น เป็นไพเราะ ไม่ไพเราะ นิ่มนวล กระด้าง
แล้วจนเกิดความรู้สึกที่ว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก น่าปรารถนาหรือไม่
ปรารถนา อะไรอย่างนี้เสียแล้ว; อย่างนี้เรียกว่า มันเป็นเวทนาขึ้นมา
แล้ว เป็นสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนาจึงตาม, สติยังจะต้องมาอีกครั้งหนึ่ง
จะต้องกระโดดผลุงมาอีกครั้งหนึ่ง ในการที่จะเห็นว่า เวทนาทั้งหมดนี้
สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม นี่เป็นอนัตตา คือไม่มีส่วนที่ควรยึดถือหรือหลงรัก
หลงใหลว่าเป็นเรา เป็นของเรา อีกครั้งหนึ่ง แล้วความรู้สึกในจิตก็หยุด
อยู่เพียงแค่นั้น ไม่กลายเป็นความอยากอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นตัณหา
ขึ้นมา อย่างนี้ก็ได้เหมือนกัน. มันยังมีผลเป็นว่า ทุกสิ่งเป็นอนัตตา
อยู่เรื่อยไม่เป็นอิตตาขึ้นมา เราก็ไม่มีทุกข์.

ทีนี้ถ้าว่าเป็นเรื่องโชคร้าย เวทนาไม่หยุดอยู่เพียงแค่วेतนา เพราะเราไม่มีสติเพียงพอ ไม่มีปัญญาเพียงพอ ไม่มีสัมปชัญญะเพียงพอ เวทนาได้ปรุงเป็นต้นหา ที่อยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา แล้วอย่างรุนแรง อยากด้วยความเห็นแก่ตัวนั้น อยากเอาเป็นของตัวเอง อยากยึดครอง อยากหวงแหน อยากเกี่ยวกับเป็นตัวเป็นของตัวอย่างนี้แล้ว เรียกว่า มันไม่เป็นอนัตตาเสียแล้ว ความโง่หลงว่าอัตตาเกิดขึ้นเสียแล้ว เป็นที่ตั้งของต้นหาคือความอยากแล้ว แน่นอนจะต้องเป็นอุปาทานเกิดตามขึ้นมา ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น แล้วสำเร็จรูปพร้อมกันหมดว่ามีตัวสิ่งที่ถูกอยาก แล้วก็มิจิตที่อยาก คือต้นหานั้นแหละ แล้วก็มีการที่อยาก ครบพร้อมเป็นภพ เป็นภาวะขึ้นมาแล้ว นี้เรียกว่าเป็นตัวกูเกิดโดยสมบุรณ์แล้ว ตัวกูหรือของกูเกิดโดยสมบุรณ์แล้วเรียกว่าชาติได้แล้ว ตัวกูไหลขึ้นมาเป็นชาติได้แล้ว ในเรื่องนั้นในภพนั้น. ทีนี้ก็เป็นชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส อะไรก็ตาม ที่เรียกว่าเป็นความทุกข์ อย่างนี้เป็นอัตตาขึ้นมาแล้ว อัตตಾಮายา ทั้งนั้น; แต่ว่าทั้งๆ ที่เป็นอัตตಾಮายา คือสิ่งที่แท้เป็นอนัตตานั้นแหละ มันให้เกิดทุกข์ได้. ฉะนั้นเพื่อป้องกันไม่เกิดเป็นอัตตಾಮายาเป็นทุกข์ขึ้นมา นี้ เราคงให้เป็นอนัตตาไว้ได้ด้วยปัญญาที่เรามีอยู่เป็นพื้นฐาน และด้วยสติที่เราเอาความรู้นี้มาใช้ได้ทันทั่วทั้งที่ ที่มันมีการสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก หรือทางอะไรก็ตาม แล้วสัมปชัญญะก็ควบคุมความรู้อันนี้ไว้ให้ได้สม่ำเสมอจนกว่าเรื่องนั้นจะสิ้นสุดลงไป.

สติจะต้องมาทันท่วงที คือเอาความรู้ที่มีอยู่เป็นพื้นฐานที่ว่า
สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา มาใช้ให้ได้ทันท่วงที
อย่าได้ไปหลงรักหรือหลงเกลียด

เมื่อมันทั้งไม่เพียงและทั้งเป็นทุกข์เสียเรื่อยอย่างนี้
จะเอาตรงไหนมายึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเราได้

ปฏิบัติสิ่งต่างๆ ด้วยจิตว่าง มีความรู้รอบนิตตาเป็นพื้นฐาน จะไม่มีทุกข์เลย

วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับการที่จะให้ความรู้เรื่องอนัตตาช่วยเรา
ได้นั้น มันมีอยู่อย่างนี้ เมื่อทำได้อย่างนี้ จิตว่างอยู่เรื่อย; เมื่อจิตว่าง
อยู่เรื่อย ก็เป็นดังที่กล่าวแล้วว่า ทำอะไรก็ได้ เล่าเรียนอะไรก็ดีที่สุด
ได้ผลดีที่สุด ทำการงานอะไรก็ได้ผลดีที่สุด ไม่ว่าเราจะเล่าเรียน
หรือจะทำการงานหรือแม้แต่ที่สุดแต่จะต่อสู้กัน; ต่อสู้กันอย่างโจทก์
จำเลย ต่อสู้กันในศาลอย่างนี้ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำด้วยจิตว่าง
ฝ่ายนั้นจะเป็นฝ่ายที่ได้ผลดี แต่ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอัตตาจัด เป็น
จิตวุ่นแล้ว ฝ่ายนั้นจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบโดยธรรมชาติเข้าไปตั้งครึ่ง
ตั้งค่อนแล้ว. อย่างนี้จึงว่า แม้แต่การต่อสู้กัน แม้แต่การจะทะเลาะ
วิวาทกันนั้น คนที่ทำด้วยจิตว่างจะเป็นฝ่ายชนะเสมอ; ฉะนั้นการคิด
วางแผนการณ์ในการทำงานก็ดี, การประกอบการทำงานอยู่ก็ดี, การ
ควบคุมการงานก็ดี, การรับผลของการงานก็ดี, การบริโภคผลของ

การงานที่ดี, การเก็บรักษาอะไรต่อไปก็ดี, ต้องทำด้วยจิตว่างทั้งนั้น มีความรู้เรื่องอนัตตาเข้ามาอยู่เป็นพื้นฐาน ป้องกันไม่ให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา แล้วเราก็จะเป็นมนุษย์ สมมติ เรียกว่าเป็นมนุษย์ที่ไม่มีความทุกข์เลย; ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ เราควรจะได้ ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ แล้วก็ต้องได้สิ่งที่ดีที่สุดที่สัตว์จะพึงได้. นี้เรียกว่าเรื่องของอนัตตาเป็นอย่างนี้ แล้วเราก็จะต้องปฏิบัติในลักษณะอย่างนี้ แล้วเราก็จะได้ผลเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เป็นยาวิเศษของพระพุทธศาสนาที่จะแก้โรคความทุกข์ได้ทุกอย่างทุกประการ ไม่ว่าจะเรื่องของเด็ก ผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะเรื่องของชาววัด ชาวบ้าน ไม่ว่าจะเรื่องโลกนี้ โลกหน้า เรื่องเหนือโลกอะไรก็ตาม จะต้องใช้หลักเกณฑ์เรื่องอนัตตา หรือความไม่มีตัว หรือ ความไม่เห็นแก่ตัวนี้ทั้งนั้น.

เป็นอันว่า เราได้ชี้หรือได้วินิจฉัยกันถึงหลักธรรมะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ว่าได้แก่ความจริงหรือธรรมะที่แสดงความจริง เรื่องสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน พังดูให้ดีเถอะมันไม่ใช่ตัวตน; ไม่ใช่บอกว่าไม่มีอะไรเลย ว่างเปล่า สุนัขเปล่า ไม่ใช่อย่างนั้น ทุกอย่างมี เป็นไปไหลเรื่อย เป็นไปตามเรื่องของมัน ไหลเรื่อยไปตามเรื่องตามราวของมัน แต่ว่าทุกสิ่งทุกส่วน ทุกระยะ ทุกตอน ทุกเวลานั้น ไม่มีส่วนไหนที่เป็นอัตตา นี้เรียกว่า “อนัตตา” ในพระพุทธศาสนา.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

การงานทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม
ที่ทำไปในขณะที่จิตว่าง นั้น; งานนั้นๆ จะเป็นของสนุก;
แต่ถ้าทำไปด้วยจิตวุ่นแล้ว มันจะทุกข์

“ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา”

Audio-Book